

DOI 10.31909/26168774.2023-(61)-1
УДК 94 (477) «17/ 19»: 355.321

**MARITIME EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN SOUTHERN UKRAINIAN LANDS
(LAST THIRD OF THE 18th – 19th CENTURIES)**

**НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ МОРСЬКОГО ПРОФІЛЮ
В ПВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
(ОСТАННЯ ТРЕТИНА XVIII – XIX СТ.)**

Вікторія Березовська

кандидат історичних наук, доцент

E-mail: matcik2@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9854-7594

Ізмаїльський інститут Національного
університету «Одеська морська академія»,
Україна

Viktoriia Berezovska

PhD of Historical Sciences, Associate
Professor

E-mail: matcik2@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9854-7594

Danube Institute of the National University
«Odessa Maritime Academy», Ukraine

ABSTRACT

Based on the analysis of historical sources and scientific literature, the justification of the importance of the development of Ukraine as a maritime country is presented. The historical experience of the establishment and operation of maritime (military and civilian) educational institutions in the South of Ukraine is analyzed, without taking into account the creation of an effective system of modern maritime education in our country. The system of maritime educational institutions in Ukraine began to be created at the end of the 18th century, training specialists in both the naval and merchant shipping fields. The appearance of maritime educational institutions in the southern Ukrainian lands in the last third of the 18th - at the beginning of the 19th centuries. was determined by several important factors of both historical and economic nature. Maritime educational institutions in the south of Ukraine existed in the form of cadet classes, schools, schools for training specialists for commercial seafaring. After the reform of the maritime education system (in the 1970s), qualitative changes were observed in the training of specialists for work at sea. For a long time, maritime schools in southern Ukrainian lands were the only educational institutions in the region; they trained specialists for manning the teams of military and commercial vessels of the Black Sea Fleet; trained specialists were also used in administrative and management positions of the region, in various departments of the Maritime Ministry.

Key words: maritime profile, educational institutions, Southern Ukraine, shipping, navy.

Постановка проблеми. Морський потенціал України являє собою сукупність природних ресурсів та створених людською діяльністю надбань, які використовуються в процесі військово-торговельно-морської діяльності в інтересах українського народу та його держави. Повномасштабне вторгнення росії в українські землі наочно довело важливість та значущість розвитку морської галузі для інтересів країни. Морська галузь є одним з потужних стратегічних ресурсів України, що вимагає підвищеної уваги до підготовки фахівців галузі. Як ніколи, особливої актуальності в цьому контексті набуває дослідження історичного досвіду становлення та розбудови системи підготовки кадрів морського профілю. Рівень розвитку морської системи держави – одна з найважливіших ознак її технологічного прогресу і цивілізаційного спрямування. Потреба у високорозвиненій транспортній морській системі, забезпеченою високопрофесійними фахівцями, ще більше посилюється при інтеграції в європейську і світову економіку, стає базисом для ефективного та рівноправного входження України в світове співтовариство і зайняття в ньому місця, що відповідає рівню високорозвиненої держави (Фрасенюк, 2012:

98). Необхідність переосмислення ролі морського фактору в розвитку держави, прискіплива увага до підготовки фахівців морської галузі робить дослідження історії становлення морської освіти в Україні актуальною науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про історію становлення судноплавства в південноукраїнських землях існує чимало наукової літератури. Однак питання щодо підготовки спеціалістів морського профілю, виникнення та становлення системи морської освіти в південних регіонах нашої держави висвітлено поки ще недостатньо. Серед авторів, які зверталися безпосередньо до питань історії заснування морських навчальних закладів в Україні можна назвати такі прізвища українських вчених. С. Огородников – дослідник початку ХХ ст., в трудах якого зосереджено увагу на питаннях історичної діяльності морського відомства в цілому, та історії Чорноморських морських училищ зокрема (Огородников, 1990). О. Чорний в статтях та дисертаційному дослідженні розглядав питання історії заснування навчальних закладів морського напрямку в Україні та підготовки спеціалістів галузі наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. (Чорний, 2012; Чорний, 2009; Чорний, 2005). Дослідниця Н. Беньковська аналізує історичні засади підготовки майбутніх офіцерів військово-морських сил в Україні (Беньковська, 2022). Історії становлення українського морського флоту присвячено дослідження М. Мамчака, який серед іншого виділяє сім етапів розвитку українського флоту (Мамчак, 2007). Питання періодизації історії морської освіти в Україні висвітлюється також в працях А. Ляшкевич (Ляшкевич, 2019; Ляшкевич, 2017; Ляшкевич, 2018). Серед фахівців, які приділяють увагу різноманітним аспектам освітнього спрямування в підготовці кадрів для флоту треба назвати ще О. Клепікову, І. Рябуху, О. Даниленко, О. Задорожню, Н. Беньковську та інших. Регіональні аспекти питання становлення, ролі Дунайського пароплавства в історії держави в історичній ретроспективі розглядається в наукових статтях А. Дізанової, Л. Циганенко (Дізанова, 2017; Циганенко, 2008).

Метою статті є висвітлення історичних передумов становлення морської освіти в Україні, аналіз діяльності морських освітніх закладів, які діяли в південноукраїнських землях протягом останньої третини ХVІІІ – першої половини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Поринаючи вглиб віків ми можемо переконливо стверджувати, що становлення морської освіти в Україні припадає ще на кінець ХV ст. і пов'язано це зі створенням козацьких флотилій та успішними походами українських козаків проти поневолювачів. Нам видається доволі слушною думка Н. Беньковської, яка стверджує, що в цей період «...морська освіта мала загалом практичну спрямованість, козаки були універсальними воїнами...при підготовці яких особливу увагу звертали на фізичний гарт, розвиток витривалості та сили духу» (Беньковська, 2022: 26). Наприкінці ХVІІІ ст. значну частину земель Північного Причорномор'я – південні регіони сучасної України – було включено до складу царської імперії. В українських землях виникають нові міста – Одеса, Херсон, Миколаїв, Севастополь тощо, які згодом будуть виконувати роль головних морських форпостів на Чорному морі. Будівництво Чорноморського флоту окрім кораблів та інших плавзасобів конче потребувало підготовки професійних команд моряків (офіцерського та рядового рангу). А це в свою чергу ставило на порядок денний необхідність відкриття спеціальних навчальних закладів морського спрямування, які б могли в стислі терміни підготувати необхідних для морського флоту фахівців.

Першим навчальним закладом морської підготовки, в якому навчали майбутніх штурманів та кораблебудівників, став Морський кадетський корпус у Херсоні, відкриття якого відбулося в 1783 р. (Чорний, 2005: 155). Згодом, у 1786 р. в Херсоні з'явилося морське артилерійське училище. Термін навчання в морському кадетському корпусі становив 4 роки. Серед учнів-курсантів були представники різних верств населення – дворяни, службовці, різночинці, міщани тощо. Пізніше, один з викладачів закладу, рапортував про підготовку 27 фахівців, які отримали необхідні знання з навігації, маневрування, практичних навички в управлінні суднами в морі. Перший офіційний випуск в

Херсонському морському кадетському корпусі відбувся в 1792 р. Щорічно кількість випускників зростала: з 14 чоловік у 1792 р. до 26 чоловік у 1796 р. За спостереженням дослідника О. Чорного «значну частину вихованців херсонських навчальних закладів складала вихідці з українських губерній. Серед випускників морських училищ ... зустрічаємо офіцерів з українськими прізвищами – капітана 2-го рангу А. Іванченка, капітана 1-го рангу В. Семененка, віце-адмірала І. Сулиму та інших» (Чорний, 2007: 8).

Але за рішенням керівництва, в 1792 р. навчальний заклад з Херсону було вирішено перенести до Миколаєва, де було побудовано спеціальні приміщення для розміщення та навчання 360 майбутніх мічманів і гардемаринів. Офіційно переведення закладу відбулося в 1795 р. Морський навчальний заклад отримав непогане забезпечення: щорічно на його утримання виділялося понад 40 тис. крб; було закуплено спеціальну літературу з кораблебудування та штурманської справи (англійською й французькою мовами); виготовлено спеціальне обмундирування для вихованців закладу. Першим керівником закладу став капітан I-го рангу М. Л. Язиков. В цей же час, враховуючи перспективність розвитку морських шляхів для економіки та військового потенціалу держави, розглядалася можливість відкриття додаткових нових морських навчальних училищ в місті – штурманського та корабельної архітектури.

Однак недалекоглядність російської влади стала однією з головних причин стрімкого занепаду та ліквідації цієї важливої освітньої установи. В 1798 р. Миколаївський кадетський корпус було ліквідовано, а його вихованців переведено до створених на базі корпусу двох нових спеціальних училищ. Суттєво зменшилися й державні кошти на утримання освітніх закладів – на рік для штурманського училища виділялося всього 2 тис. крб., для училища корабельної архітектури – понад 7 тис. крб. На практиці це означало, що на рік на утримання одного курсанта-штурмана виділялося 47 крб., а на майбутніх фахівців-кораблебудівників – по 27 крб. Однак фундамент, який було закладено Миколаївським кадетським корпусом, вдалося зберегти: в училищах було достатньо необхідних приборів та іншого приладдя для навчання; колекції моделей суден світу, зброї, морських карт тощо. Ситуація дещо покращилася, коли директором Чорноморських училищ було призначено Марка Войновича, завдяки якому в училищі (1802-1805 рр.) з'явилася своя друкарня, що дозволило видавати власні навчальні посібники та підручники; власний навчальний фрегат «Денниця», розташований у дворі навчального закладу; створено гурток театрального мистецтва. Цікавий факт пов'язаний із головуванням М. Войновича в училищі – директор заснував так звані Золоту й Чорну пам'ятні книги. До Золотої вписували прізвища й імена тих слухачів, які демонстрували відмінні успіхи в навчанні та поведінці, а до Чорної – ледачих та неслухняних учнів. Перші мали повагу та довіру з боку керівництва, викладачів і учнів, а другі підлягали виключенню з училища з направленням в солдати або матроси (Історія в історіях, 2015). Серед відомих керівників училища (до його реорганізації в 1826 р.), які зробили помітний внесок у подальшу розбудову морської освіти в регіоні були М. Язиков, І. Бардак, П. Адамопуло.

Щодо процесу навчання, він включав в себе загальну та спеціальну підготовку. Із загальних предметів майбутні штурмани вивчали правопис, арифметику, геометрію, англійську мову, малювання. До предметів спеціальної підготовки відносилися креслення, навігація, астрономія, застосування карт і морських інструментів тощо. Корабельні архітектори поряд з правописом, англійською мовою, арифметикою, алгеброю, геометрією, вищою математикою вивчали креслення, механіку, гідравліку, тригонометрію, теорію будівництва кораблів тощо. Однією з обов'язкових умов навчання була практична підготовка, під час якої учні освоювали практичні навички безпосередньо в походах на морських судах або на суднобудівних верфях. Після успішного закінчення курсу навчання вихованці штурманського училища отримували звання штурманів, а випускники училища корабельної архітектури – галерних, ластових та машинних майстрів та підмайстрів.

Окрім зазначених навчальних закладів наприкінці XVIII ст. в Миколаєві працювало ще Морське артилерійське училище з п'ятирічним терміном навчання, яке готувало унтер-офіцерів корпусу морської артилерії (нагадаємо, що воно було засновано в Херсоні 1794 р., але згодом переведено до Миколаєва) (Удод, 1970: 87). На навчання набирали хлопців у віці 9-14 років переважно дворянського походження. Всі слухачі поділялися на три класи (загальний, креслярський, артилерійський), після закінчення яких слухачі повинні були пройти практику на морських суднах за профілем навчання. Окрім цього учні отримували практичну підготовку зі стрільби з гвинтівок та гармат. Серед предметів, які вивчали слухачі училища, поряд із загальними предметами – Закон Божий, граматики, історія, правознавство тощо були суднобудування, артилерія, фортифікація, тактика, військово-морська історія. До фахових предметів додавалися гімнастика, іноземні мови, фехтування, що дозволяло випускати освічених та вихованих унтер-офіцерів Корпусу морської артилерії. Морське артилерійське училище в Миколаєві існувало до 1837 р.

В Миколаєві на початку XIX ст. працювало також училище флотських юнг (з 1804 р.), яке готувало шкіперів, матросів загального профілю та матросів-артилеристів. Аналогічне училище було відкрито в 1806 р. в Севастополі (Чорний, 2012: 255).

На початку XIX ст. Чорноморське адміралтейство та флот були підпорядковані централізованому управлінню, а в південноукраїнських землях розпочалася робота по створенню мережі морських навчальних закладів різного рівня. Прискорений економічний розвиток південноукраїнських земель в першій половині XIX ст., успіхи в розвитку торгового та воєнного мореплавства, збільшення вітрильного флоту сприяли зростанню популярності професій морського спрямування. Протягом першої половини XIX ст. в південноукраїнських землях фактично вже оформилася система навчальних закладів морського спрямування, до якої входило 8 училищ і шкіл. Серед них: Чорноморське штурманське та артилерійське училища; флотські училища в Миколаєві та Севастополі; другий морський навчальний екіпаж; Миколаївське училище для дочок нижчих чинів флоту; фельдшерська школа при Миколаївському морському шпиталі, Миколаївська школа музикантів і співаків портових оркестрів і хорів тощо. Діяльність означених навчальних закладів забезпечувала потреби Чорноморського флоту не лише офіцерами й матросами, а й іншими фахівцями (корабельні майстри, шевці, писарі, музиканти, медичні працівники тощо) (Чорний, 2007: 8-9).

Цікаво, що царський уряд у вигляді Морського міністерства всіляко стримував перспективи підготовки вищого офіцерського командного складу для Чорноморського флоту безпосередньо на території Південної України. Не зважаючи на чисельні звернення головнокомандувачів Чорноморського флоту щодо доцільності підготовки вищого офіцерського складу для флоту саме в південноукраїнських навчальних закладах, це питання не знайшло підтримки: командування Чорноморського флоту було змушено відправляти своїх гардемаринів до Петербургу на навчання. Це свідчення недовіри з боку Морського міністерства, спроба утримати імперський контроль над особовим складом флоту, що формувався в українських землях.

У 1805 р. царський уряд зменшив кількість вихованців Штурманського училища до 152 осіб, а фінансування до 35 542 крб., однак після наполегливих протестів з боку адміністрації училищ ця сума була збільшена в 1819 р. до 51 329 крб. (Чорний, 2012:251). Але в червні 1826 р. Чорноморське штурманське училище було реорганізовано в Чорноморську штурманську роту, що фактично означало переведення навчального закладу виключно на воєнні рейки. В наступний період навчальний заклад знаходився під пильним наглядом держави (в плані контролю), про що свідчить нововведення 1830 р., за яким для присвоєння мічманського звання претенденти мали обов'язково певний час провести в Петербурзькому Морському корпусі, й лише після отримання позитивних характеристик могли претендувати на офіцерське звання.

У 1839 р. з'являються нові правила прийому до Чорноморської штурманської роти. Цікаво, що вони фактично повністю повторювали аналогічні правила вступу до штурманського освітнього закладу Петербургу. Серед особливостей можна виділити вік претендентів (тепер він коливався від 10 до 16 років) та практичну відсутність вступних випробувань. Всіх бажаючих, при умові оформлення документів належним чином, зараховували на навчання. Й ще одна особливість – чекати зарахування на навчання приходилося 3-4 роки. Для підготовки штурманів виділялися як державні, так й контрактні місця. Навчання в Чорноморській штурманській роті було максимально наближено до практики: значна увага приділялася таким предметам, як астрономія, навігація, географія, фізика, корабельна архітектура і пароплавна механіка тощо. Окрім цього, влітку гардемарини штурманської роти мали практичні завдання у вигляді участі в морських походах на військових кораблях. Особливо треба підкреслити, що майбутніх офіцерів готували не лише з фахової точки зору. Слухачі отримували також підготовку з кількох іноземних мов, музики, літератури тощо. Після закінчення закладу в життя приходив гарно вихований, інтелектуально розвинений, досвідчений фахівець. Процедура випускних іспитів (на підставі архівних документів) гарно розписав у статті О. Чорний (Чорний, 2012: 253). Після вдалого складання іспитів випускники отримували звання прапорщиків або кондукторів Корпусу флотських штурманів та приступали до роботи на кораблях Чорноморського флоту.

Поряд з навчальними закладами військово-морського типу, в 1834 р. у Херсоні було відкрито перше в українських землях училище торговельного мореплавання (Беньковська, 2022: 27). В дослідженні А. Вайнберга (очевидця подій) докладно проаналізовано роботу цього закладу, озвучено складнощі становлення та розвитку училища. Однією з головних причин отримання слухачами якісної освіти А. Вайнберг називає недостатнє фінансування (Вайнберг, 1857: 298). Треба констатувати, що протягом першої половини ХІХ ст. підготовка фахівців для комерційного флоту існувала не завдяки підтримці держави, а фактично всупереч царському уряду: практично всі тогочасні проблеми вирішувалися у приватному порядку. Серед тих, хто фінансово підтримував підготовку необхідних спеціалістів торгового флоту були Одеська митниця, південноукраїнські купці-негоціанти, різноманітні благодійні товариства тощо. Брак власних спеціалістів та незацікавленість держави у їх підготовці призводили до масового залучення фахівців із-за кордону.

Військове відставання царського уряду від передових європейських країн, загострення політичної ситуації в Європі та на Сході в середині ХІХ ст. фактично змусили уряд «повернутися обличчям» до морської галузі: розпочалася технічна модернізація чорноморських суден, було започатковано реформу морської освіти. Військова поразка царської імперії у Східній війні, умови Паризького миру 1856 р. призвели до суттєвого скорочення військово-морських сил на Чорному морі й відповідно фактичної ліквідації морських училищ. Єдиними навчальними закладами, які готували фахівців морської галузі, залишилися школи та училища з підготовки спеціалістів для комерційного флоту.

Певне покращення у військово-морській та торговельно-морських галузях спостерігалось лише на початку 70-х рр. ХІХ ст., після підписання Лондонської конвенції, яка фактично зняла обмеження для Чорноморського флоту. Зміни полягали в наступному:

- розпочалося будівництво броненосного флоту;
- відбулося формування нової системи військово-морських навчальних закладів у південноукраїнських землях;
- подовжено реформування торговельно-морехідних навчальних закладів регіону;
- збільшення уваги до проблем діяльності річкового флоту в південноукраїнських землях;

Серед важливих змін цього періоду треба назвати запровадження чіткої системи комплектування військово-морських корабельних команд, яка вимагала реформування

освітніх закладів морського спрямування. Які ж конкретно зміни відбулися в системі морських освітніх установ на півдні України?

- зменшення (порівняно з першою половиною XIX ст.) терміну фахового навчання;
- відмова від уніфікації в підготовці спеціалістів морської галузі;
- прискіплива увага спеціальним («морським») дисциплінам;
- запровадження конкурсної системи прийому на навчання;
- розширення кількості навчальних закладів морського спрямування, деталізація їх кваліфікації.

Так, підготовкою кадрів для військово-морського флоту займалися морські юнкерські та офіцерські класи, спеціалізовані (машинні, мінні, артилерійські) школи Чорноморського флоту. Відповідна спеціалізація спостерігалася й у підготовці рядових (школи кочегарів, сигнальників, завгоспів, портових ремісників, морських фельдшерів тощо) (Чорний, 2007: 10). Під час навчання слухачі проходили відповідну теоретичну, практичну та бойову підготовку. Щодо проблем, які в тій чи іншій мірі були притаманні кожному з закладів морського профілю виділяємо становий підхід при наборі слухачів, відсутність чітких й збалансованих навчальних програм. Як правило, розташовувалися ці освітні навчальні заклади в трьох південноукраїнських містах-портах: Миколаєві, Одесі, Севастополі. Більшість дослідників цього періоду єдині у висновку щодо визначальної ролі адмірала О. Грейга в розвитку системи управління морськими училищами на півдні України, досягненні високих результатів у підготовці морських офіцерів, поширенні ланкастерських методів навчання тощо.

Позитивні зміни у 70-х рр. XIX ст. відбулися й у підготовці фахівців для торговельно-морського флоту. Географія розташування закладів була значно ширшою, у порівнянні з військово-морськими. Спеціалістів готували в училищах і школах у Одесі, Херсоні, Бердянську, Керчі, Феодосії, Севастополі, Миколаєві, Бориславі тощо. Подальшому розвитку морехідної освіти сприяло розширення внутрішньої та зовнішньої торгівлі, будівництво логістичних ланцюгів доставки товарів залізницею до українських портів – Одеса, Миколаїв, Херсон. Всього наприкінці XIX ст. (за підрахунками А. Ляшкевич) в південноукраїнських землях узбережжя Чорного моря діяло 9 навчальних закладів (Ляшкевич, 2017: 269).

Ми повністю погоджуємося із спостереженням дослідника О. Чорного, що саме з 70-х рр. XIX ст. спостерігається збільшення наукової уваги до історії морських навчальних закладів, а самі роботи «...втрачають ознаки описовості й фактографічності та набувають характеру усвідомленого викладу матеріалу на основі наукового аналізу» (Чорний, 2009: 252).

Одним з найстаріших навчальних закладів Одеси морського спрямування стали класи торговельного мореплавства, які були відкриті в місті за рішенням Державної ради 1 липня 1898 р. при Одеському комерційному училищі. Ідея відкриття класів виявилася доволі вдалою та перспективною й через кілька років (1901 р.) на їх базі створюється окремий навчальний заклад «Одеське училище торговельного мореплавства», яке з 1903 р. отримало власне приміщення (проект архітектора Л.Л. Влодека). Поступово, частково за рахунок міста, училище отримувало необхідне обладнання, підручники, карти, а липні 1899 р. навіть своє спеціальне навчальне судно-вітрильник. Понад 20 років на чолі училища знаходився колезький асесор Л. Гавришев, знаний для свого часу спеціаліст штурманської справи (Морехідний фаховий коледж ім. О.І. Маринеска НУ «ОМА»: 9).

Висновок. Таким чином, система військово-морської освіти та підготовки фахівців для торговельного флоту в південноукраїнських землях включала різноманітні навчальні заклади, які готували фахівців різного рівня. Не зважаючи на певні обмеження, а також завдяки своєчасним реформам системи морської освіти останньої третини XIX ст. вдалося практично повністю забезпечити кадрами військово-морський та комерційний флот в

південноукраїнських землях. 1902 р. всі морехідні класи було ліквідовано, а замість них створено школи двох типів – училища далекого і малого плавання для підготовки штурманів. Серед вихованців освітніх закладів морського спрямування було чимало українців, які уславили свої імена визначними досягненнями та перемогами.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Беньковська Н.Б. Історичні засади підготовки майбутніх офіцерів військово-морських сил в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* 2022. Вип. 86. С. 25-28.

Вайнберг А. Несколько слов о Херсонском училище торгового мореплавания. *Морской сборник.* 1857. № 6. С. 296-304.

Дізанова А. Вплив зовнішньополітичних чинників на повосенний розвиток УРСР. Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2017.

Історія в історіях. Випуск 5. Миколаїв в перші роки. 2015. URL: <http://bazar.nikolaev.ua/content>

Ляшкевич А.І. Навчальні заклади морського профілю на півдні України в першій чверті ХІХ століття. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету.* 2018. С. 251-258.

Ляшкевич А.І. Теорія і практика морської освіти півдня України (30-ті роки ХІХ – початок ХХІ століття) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Комунальний вищий навч. заклад «Академія неперервної освіти» Херсонської обл. ради ; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Херсон ; Тернопіль, 2019. 616 с. URL: tpru.edu.ua

Ляшкевич А.І. Функціонування морських класів на півдні України в другій половині ХІХ ст. *Педагогічний альманах.* 2017. Вип. 36. С. 268-273.

Мамчак М. Україна: шлях до моря. Історія українського флоту. Снятин: Прут Принт, 2007.

Морехідний фаховий коледж ім. О.І. Маринеска НУ «ОМА». URL: <http://www.marinesko.org.ua/history/>

Огородников С.Ф. Из прошлого (Черноморские морские училища). *Морской сборник.* 1990. № 12. С. 85-105.

Удод О.П. Середня та вища освіта на Україні (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.). *Український історичний журнал.* 1970. № 6. С. 84-91

Фрасинюк Т. Напрямки розвитку морського потенціалу держави. *Економічний аналіз.* 2012. Вип. 10. Частина 2. С. 97-100.

Циганенко Л. Роль бессарабського дворянства в розвитку промисловості та транспортної інфраструктури краю (ХІХ – початок ХХ ст.). *Волинські історичні записки.* 2008. С. 34-42.

Чорний О. Військово-морська освіта на Півдні України в епоху вітрильного флоту. Видавництво НПУ ім. МП Драгоманова, 2012. С. 249-257.

Чорний О. Діяльність навчальних закладів морського профілю на Півдні України в останній чверті ХVІІІ – на початку ХХ ст.: історіографія проблеми. *Наукові записки. Серія: Історичні науки.* 2009. Вип. 12. С. 250-262.

Чорний О. Перші Чорноморські морські училища. *Нація і культура.* 2005. С. 158-155.

Чорний О. Підготовка спеціалістів для морського флоту в Україні в останній чверті ХVІІІ – на початку ХХ ст. : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України»; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2007. 16 с.

REFERENCES

Benkovska N.B. (2022). Istorychni zasady pidhotovky maibutnix ofitseriv viiskovo-morskykh syl v Ukraini [Historical principles of training future officers of the naval forces in

Ukraine]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 5. Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy* [Scientific journal of the NPU named after M.P. Drahomanova. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects]. Vyp. 86. P. 25-28. [in Ukrainian].

Chornyi O. (2005). Pershi Chornomorski morskii uchylyshcha [First Black Sea Maritime Schools]. *Natsiia i kultura* [Nation and culture.]. P. 158-155. [in Ukrainian].

Chornyi O. (2007). Pidhotovka spetsialistiv dlia morskoho flotu v Ukraini v ostannii chverti XVIII – na pochatku XX st. : avtoreferat dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy»; Natsionalnyi pedagogichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova [training of specialists for the naval fleet in Ukraine in the last quarter of the 18th - at the beginning of the 20th century. : abstract of the thesis. for obtaining sciences. candidate degree history Sciences: spec. 07.00.01 «History of Ukraine»; National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova]. Kyiv. 16 p. [in Ukrainian].

Chornyi O. (2009). Diialnist navchalnykh zakladiv morskoho profilu na Pivdni Ukrainy v ostannii chverti XVIII – na pochatku XX st. : istoriografiiia problemy [Activities of maritime educational institutions in the South of Ukraine in the last quarter of the 18th and early 20th centuries: historiography of the problem]. *Naukovi zapysky. Seriiia: Istorychni nauky* [Proceedings. Series: Historical sciences]. Vyp. 12. P. 250-262. [in Ukrainian].

Chornyi O. (2012). Viiskovo-morska osvita na Pivdni Ukrainy v epokhu vitrylnoho flotu [Naval education in the South of Ukraine in the era of the sailing fleet]. Vydavnytstvo NPU im. MP Drahomanova. P. 249-257. [in Ukrainian].

Dizanova A. (2017). Vplyv zovnishnopolitychnykh chynnykiv na poviennyi rozvytok URSR [The influence of foreign policy factors on the postwar development of the Ukrainian SSR]. Izmail: RVV IDHU; «SMYL». [in Ukrainian].

Frasyniuk T. (2012). Napriamky rozvytku morskoho potentsialu derzhavy [Directions of development of the maritime potential of the state]. *Ekonomichnyi analiz* [Economic analysis]. Vyp. 10. Chastyna 2. P. 97-100. [in Ukrainian].

Istoriia v istoriiakh. Vypusk 5. Mykolaiv v pershi roky... 2015. [A story within stories. Issue 5. Mykolaiv in the early years]. [in Russian]. URL: <http://bazar.nikolaev.ua/content>

Liashkevych A.I. (2017). Funktsionuvannia morskyykh klasiv na pivdni Ukrainy v druhii polovyni XIXh st. [The functioning of naval classes in the south of Ukraine in the second half of the 19th century]. *Pedahohichnyi almanakh* [Pedagogical almanac]. Vyp. 36. P. 268-273. [in Ukrainian].

Liashkevych A.I. (2018). Navchalni zaklady morskoho profilu na pivdni Ukrainy v pershii chverti XIX stolittia [Maritime educational institutions in the south of Ukraine in the first quarter of the 19th century]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu* [Bulletin of the Glukhiv National Pedagogical University]. P. 251-258. [in Ukrainian].

Liashkevych A.I. (2019). Teoriia i praktyka morskoi osvity pivdnia Ukrainy (30-ti roky XIX - pochatok XXI stolittia) : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01. [heory and practice of maritime education in the south of Ukraine (1930s - beginning of the 21st century): diss. ... Dr. Ped. Sciences: 13.00.01]. Komunalnyi vyshchyi navch. zaklad «Akademiia neperervnoi osvity» Khersonskoi obl. rady ; Ternopil'skyi nats. ped. un-t im. V. Hnatiuka. Kherson ; Ternopil. 616 p. [in Ukrainian]. URL: tnpu.edu.ua

Mamchak M. (2007). Ukraina: shliakh do moria. Istoriia ukrainskoho flotu [Ukraine: the way to the sea. History of the Ukrainian fleet]. Sniatyn: Prut Prynt. [in Ukrainian].

Morekhidnyi fakhovyi koledzh im. O.I. Maryneska NU «OMA» [Maritime Vocational College named after O.I. Marineska NU «OMA». [in Ukrainian]. URL: <http://www.marinesko.org.ua/history/>

Ohorodnykov S.F. (1990). Yz proshloho (Chernomorskye morskyye uchylyshcha) [From the past (Black Sea Maritime School)]. *Morskoi sbornyk* [Maritime collection]. № 12. P. 85-105. [in Russian].

Scientific Bulletin of the Izmil State University of Humanities.
Section Historical Sciences. Issue 61.

Tsyhanenko L. (2008). Rol bessarabskoho dvorianstva v rozvytku promyslovosti ta transportnoi infrastruktury kraiu (XIX – pochatok XX st.) [the role of the Bessarabian nobility in the development of industry and transport infrastructure of the region (XIX - early XX centuries)]. *Volynski istorychni zapysky* [Volyn historical notes]. P. 34-42. [in Ukrainian].

Udod O.P. (1970). Serednia ta vyshcha osvita na Ukraini (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.) [Secondary and higher education in Ukraine (end of the 18th - first half of the 19th century)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian historical magazine]. № 6. P. 84-91. [in Ukrainian].

Vainberh A. (1857). Neskolko slov o Khersonskom uchylyshche torhovoho moreplavanyia [A few words about the Kherson school of commercial navigation]. *Morskoi sbornyk* [Maritime collection.]. № 6. P. 296-304. [in Russian].

АНОТАЦІЯ

На основі аналізу історичних джерел та наукової літератури подається обґрунтування важливості розвитку України як морської країни. Проаналізовано історичний досвід заснування та діяльності морських (військових та цивільних) навчальних закладів Півдня України, без урахування якого неможливе створення ефективною системи сучасної морської освіти в нашій державі. Система освітніх закладів морського профілю в Україні почала створюватися наприкінці XVIII століття, здійснюючи підготовку фахівців як військово-морського так й торговельно-морехідного спрямування. Поява навчальних закладів морського профілю в південноукраїнських землях в останній третині XVIII – на початку XIX ст. була зумовлена кількома вагомими чинниками як історичного, так й економічного характеру. Навчальні заклади морського спрямування на півдні України існували у вигляді кадетських класів, училищ, шкіль для підготовки спеціалістів для комерційного мореплавання. Після реформування системи морської освіти (в 70-х рр. XIX ст.) спостерігалися якісні зміни в підготовці спеціалістів для роботи на морі. Тривалий час саме морські училища в південноукраїнських землях були єдиними освітніми установами в регіоні; вони готували фахівців для комплектування команд військових і комерційних суден Чорноморського флоту; підготовлені спеціалісти використовувалися також на адміністративно-управлінських посадах краю, в різних департаментах Морського міністерства.

Ключові слова: морський профіль, освітні заклади, Південь України, пароплавання, військово-морський флот.